Arja Kastinen 11.1.2018

Sibelius-museon kantele

SM68

©Arja Kastinen & Sibelius-museo

Pituus: *906 mm*

Leveys: *380 mm*

Korkeus: *75 mm*

Historia

Kantele on saatu museolle lahjoituksena vuonna 1931. Sisäpohjan etiketin mukaan kantele on valmistettu Helsingissä J. E. Engströmin pianotehtaassa, joka aloitti toimintansa vuonna 1871. Toiminta päättyi konkurssiin ilmeisesti vuonna 1891. (Suomalainen Wirallinen Lehti, Rekisteri, 01.05.1891.)

Vuoden 1925 lehtiartikkelin mukaan Johan Erik Engström (1846–1898) sai neljän vuoden harjoittelun jälkeen kisällikirjan Pietarista, minkä jälkeen hän jatkoi opiskelua Tukholmassa, Düsseldorfissa ja lopulta Pariisissa maineikkaan Érard-tehtaan palveluksessa. (Uusi Aura no 37, 08.02.1925 .)

Engströmin pianotehdas työllisti 14–16 henkeä ja tehtaan pianinot ja flyygelit olivat hyvässä maineessa. Vuonna 1876 (edellä mainitun lehtiartikkelin mukaan) Engströmin pianotehtaan tuotteille annettiin ensimmäinen palkinto Helsingin ensimmäisessä taide- ja teollisuusnäyttelyssä. Engströmiltä myös tilattiin pianino lahjaksi keisarinnalle Aleksanteri III virallista vierailua varten vuonna 1885. Myöhemmin pianino sijoitettiin keisarilliselle perheelle lahjoitettuun Langinkosken huvilaan, sieltä se siirrettiin presidentinlinnaan ja myytiin sittemmin J. E. Engströmin pojalle, Robert Engströmille, jonka testamenttilahjoituksen kautta sekin on nykyään Sibelius-Museossa. Kyseisen pianinon piirrustukset teki vapaaherra Seb. Gropenberg ja ulkoasun puuosat valmisti turkulainen N. Bomans Ångsnickeri, joka oli tuohon aikaan maan suurin ja maineikkain huonekalutehdas.

Engströmin pianotehtaan valmistamista kanteleista löytyy muutamia mainintoja lehtiartikkeleista. Vuonna 1887 Etelä-Pohjanmaan Nuorisoseuran julistamaan kilpailuun ”Wäinön kanteleen tekijöille” osallistui seitsemän rakentajaa eri puolilta Suomea (Heinola, Helsinki, Ilmajoki, Kaustinen, Paimio, Vaasa). Engström osallistui kilpailuun kolmella kanteleella ja voitti ensimmäisen palkinnon, 75 mk. Toisen palkinnon, 25 mk, sai asemamestari Lindros Vaasasta. (Waasan lehti 11.2.1888.)

Palkintokanteleesta kirjoitettiin näin:

”Se on sangen puiseva, tehty pyökistä (bok) ja kuusesta, pituus noin 6 1/2 korttelia, leveys 2 1/2. Kieliä on siinä 30.” (Hämeen Sanomat 13.12.1887)

Yksi palkituista kanteleista päätyi myös kilpailun tuomaristossa olleelle, tunnetulle sokealle kanteletaitelijalle Akilles Ockenströmille. Muutamissa hänen konserteistaan tehdyistä lehtijutuista mainitaan tämä nimenomainen soitin ja sitä on selkeästi pidetty erityisessä arvossa.

”..niin puhtaita ja vahvoja ovat äänet Engströ-

©Arja Kastinen & Sibelius-museo

min kanteleissa ja niin taiteellisesti kehittynyttä on soitto. Erotuksen täytyykin olla suuren, sillä lujasta ja raskaasta pyökkipuusta ovat laidat näissä palkinnon saaneissa kanteleissa. Viritys on niissä yhtä luja kuin pianoissa." (Uusi Suometar 18.4.1890)

Engströmin pianotehdas ei oletettavasti ollut ensimmäinen teollinen kanteleiden rakentaja Suomessa. Erik Gustav Granholm piti pianotehdasta Helsingissä vuosina 1835–1866. Tehtaassa työskenteli 12—20 erimaalaista työmiestä. Helsingissä vierailevia musiikkitaiteilijoita vieraili Granholmin kotona ja he usein myös konsertoivat Granholmin valmistamilla soittimilla. Fredrik Pacius oli usein nähty vieras, joka myös korjautti viuluaan Granholmin luona. Pacius jopa suositteli Granholmin soittimia lehti-ilmoituksella (eikä hän ollut ainut suosittelija):

"Undertecknad, som genom flerårig erfarenhet öfvertygat sig on godheten av Hr Granholms instrumenter, särdeles sedan en ny konstruktion å dem är anbragt, begagnar detta att sagde instrumenter till det besta rekommendera. F. Pacius." (23.5.1844 Helsinfors Morgonblad)

Väitetään, että kanteleenrakentamiseen Granholmin innostutti Elias Lönnrot, joka myös seurasi soittimen kehittelyä innostuneena. Tehtaassa valmistettiin myös kitaroita ja viuluja, ja näitä pianoja pienempiä soittimia oletetaan Granholmin tehtaasta valmistuneen yhteensä noin 500 kappaletta.

Kuten usein muissakin pianotehtaissa, myös esittelyn kohteena olevan kanteleen tekijän, pianotehtailija Engströmin, tehtaassa koulutettiin myös pianonvirittäjiä. Kenties oppilaana on ollut myös edellä mainittu sokea kanteleensoittaja Ockenström, sillä konserttipaikkakunnilla hän mainosti itseään lehdissä usein myös pianonvirittäjänä. Engströmin avustaja Acxel Christiansson oli viritysopetusta varten valmistanut erityisen soittimen, joka voitiin virityksen jälkeen muutamalla käden liikkeellä saada jälleen epävireeseen.

Ei ole tietoa, mihin ajankohtaan Engströmin pianotehtaan historiassa tämä Sibelius-Museon kantele sijoittuu. Pohjois-Pohjanmaan museossa on Engströmin pianotehtaan valmistama 30-kielinen kantele, jonka yhteydessä olevan perintötiedon mukaan se on Etelä-Pohjanmaan Nuorisoseuran kilpailun voittokantele–joka sittemmin oli Ockenströmin käytössä. Hämmentävästi se on täysin erilainen kuin tämä Sibelius-museon yksilö. Pohjois-Pohjanmaan museon kantele muistuttaa enemmän tuntemaamme tavanomaista suurkannelta, kun taas Sibelius-museon kantele on kuin säätyläisten tarpeisiin suunniteltu tyylitelty soitin.

KANTELE-kirjan (Blomster, Risto; Jalkanen, Pekka; Laitinen, Heikki; Tenhunen, Anna-Liisa. SKS toimituksia 1225. 2010.) sivuilla 155-165 Heikki Laitinen kertoo artikkelissaan laajasti ed. mainitusta Etelä-Pohjanmaan Nuorisoseuran kanteleenrakennuskilpailusta ja Akilles Ockenströmistä. Voi olla, että Etelä-Pohjanmaan Nuorisoseuran kilpailu oli alkusysäys Engströmille kanteleiden rakentamisessa ja Sibelius-museon kantele kenties edustaa myöhempien aikojen myyntituotetta. Joka tapauksessa kantele on ollut tehtaan tuotevalikoimassa niin pienessä osassa, että niiden myynti-ilmoituksia en vanhoista lehtiartikkeleista löytänyt. Pohjois-Pohjanmaan museon kanteleen sisäpohjassa ei ole vastaavaa etikettiä kuin Sibelius-Museon kanteleessa.

Rakennuspaikkakunta

Helsinki.

Rakennustiedot

Osista rakennettu, 30-kielinen säätyläiskantele. Kopan korkeus (mitattuna tallan edestä lyhyellä sivulla) on 36 mm, josta kansi ja pohja kumpikin 4 mm. Laitimmaisten kielten etäisyys (peräpäässä nastalta nastaan) 314 mm. Laitimmaisten viritystappien etäisyys 783 mm. Viritystappisivun pituus noin 855 mm. Lyhyen sivun pituus (ponnen päähän) noin 170 mm. Peräsivun pituus (ponnen päästä mitattuna) noin 330 mm. Lyhimmän kielen soiva pituus (tallasta tappiin) 96 mm. Pisimmän kielen soiva pituus 785 mm. Kopan mitat pohjasta: peräsivu 336 mm, lyhyt sivu 131 mm, viritystappisivu 830 mm, pitkä sivu 865 mm. Kolme sorvattua, mustaksi maalattua jalkaa, joiden korkeus 25 mm. Kansi ja pohja kuusta, sivut valkopyökkiä (tieto Rauno Niemiseltä). Pitkän sivun ja peräsivun välinen kulma 90°; peräsivun ja lyhyen sivun välinen kulma 110°; lyhyen sivun ja viri-

©Arja Kastinen & Sibelius-museo

tystappisivun välinen kulma 135°; viritystappisivun ja pitkän sivun välinen kulma 25°. Puinen talla, jonka päällä urassa ohut metallitanko (messinkiä?). Tallan korkeus (tangon kanssa) 10 mm ja leveys 7 mm. Viritystappipenkin päällä olevan listan leveys 54 mm, paksuus noin 4 mm. Kuusi pisintä kieltä vaskikieliä, muut terästä. Kielten paksuudet (noin) lyhimmästä alkaen: 1. ja 2 . 0,49 mm; 3.–5. 0,52 mm; 6. 0,50 mm; 7.–10. 0,57 mm; 11.–13. 0,62 mm; 14. 0,64 mm; 15. 0,62 mm; 16.–19. 0,65 mm; 20.–23. 0,72 mm; 24. 0,76 mm; 25.–28. 1,05 mm (vaski); 29.–30. 1,32 mm (vaski).

Rakenteen erityispiirteitä

Ikäänsä nähden huomiota herättävän hyväkuntoinen kantele. Puutyö on taidokasta ja tarkkaa. Koppa on perinteisiin kanteleisiin verrattuna erikoisen matala (36 mm). Suomalaiskarjalaisen pienkanteen piirteistä malliin on otettu kärjen kierukka ja peräpään alaspäin kaartuva ponsi. Kierukka on huomattavan suuri ja sen keskellä on reikä. Ponsiosa on puolestaan melko lyhyt ja voimakkaasti pyöristetty. Se on maalattu päältä mustaksi.

Viritystappipenkki on suunnilleen kannen paksuinen ja sen ulkosivu jatkuu viritystappisivun yli. Samoin sen sisäsivu jatkuu kannen päälle siten, että sen ja kannen väliin jää pieni rako. (Lyhyt sivu nousee viritystappipenkin kohdalla korkeammalle kuin kansi.) Kanteleen kärjessä viritystappipenkki ei jatku enää kierukan päälle ja sen kärki on pyöristetty—toisin kuin lyhyellä sivulla, jossa viritystappipenkin pää on sivun muotoisesti suora.

Kielet kulkevat mustista, neliskanttisista, metallisista viritystapeista (oletettavasti samoja, mitä kyseisessä pianotehtaassa on käytetty kosketinsoitinten valmistuksessa) suoraan lyhyellä sivulla olevan tallan kautta metallisiin nastoihin. Nastoissa olevissa siisteissä kielisilmukoissa on 2–5 kierrettä kielen ympäri. Lyhyen sivun nastojen alla oleva kielipenkki on muodoltaan kiilamainen (paksumpi kannen puoleiselta sivulta kuin ponnen puoleiselta sivulta) ja nastat näin ollen kallistuvat kannesta poispäin. Kielipenkki on päällystetty punaisella kankaalla.

Tallana (eli kielikynnyksenä) on puinen rima, jonka päälle tehtyyn uraan on upotettu ilmeisesti messinkinen, ohut tanko. Talla on kiinnitetty pienillä nauloilla ja se on puolestaan kallellaan kannen suuntaan (vrt. kielinastojen kallistuminen). Ensimmäinen ajatus on, että se on kääntynyt kielten vedon paineessa – soittimen rakenne ja kielitys viittaavat selkeästi melko voimakasjännitteiseen viritykseen. Toisaalta kuvien perusteella syntyy myös epäilys siitä, että talla olisi sijoitettu vinoon tarkoituksella; joistain kuvista saa sen käsityksen, että tallan ja kannen väliin on laitettu mahdollisesti pieni puinen rima, johon talla on naulattu vinosti kiinni. Miksi näin olisi tehty? Asiasta en voi saada varmuutta ilman uutta visiittiä museolle.

Kannessa on kaksi pyöreätä ääniaukkoa; suurempi keskellä ja pienempi kärkiosassa. Suuremman ääniaukon kohdalle on sisäpohjaan liimattu etiketti, jossa lukee rakentajan tiedot: ”Från J. E. Engström. Pianomagasin Helsingfors.”

Pohjassa on kolme sorvattua, mustaksi maalattua, 25 mm korkuista puujalkaa. Pohjan reunat on viistottu (vajaa 2 cm) ja jalat on sijoitettu siis näiden viistottujen kulmien sisäpuolelle. Pohjalevyssä on lyhyellä sivulla yksi syiden mukaan etenevä halkeama.

Kansilevyn ja lyhyen sivun liitoskohdassa on kaksi pientä naulanreikää lähellä lyhyen sivun keskikohtaa. Vastaavanlaiset pienet reiät löytyvät myös läheltä peräsivun molempia päitä ponnen alta.

Kärjen suuri kierukka on tehty erillisenä, taidokkaasti useasta osasta liimaamalla.

Kantele on muutoin puunvärinen paitsi mustiksi maalattuja jalkoja ja mustaa ponnen yläpuolta sekä punaista kangasta ponnen vieressä.

Myös kanteleen sisäpinnat ovat erittäin siistit. Kannen alla näyttäisi olevan kolme kansirimaa: yksi molemmin puolin suurempaa ääniaukkoa ja kolmas kärjen suuntaan lähempänä pienempää ääniaukkoa. Kansirimat ovat paksumpia keskeltä ja ohenevat päihin.

©Arja Kastinen & Sibelius-museo

Kuvia

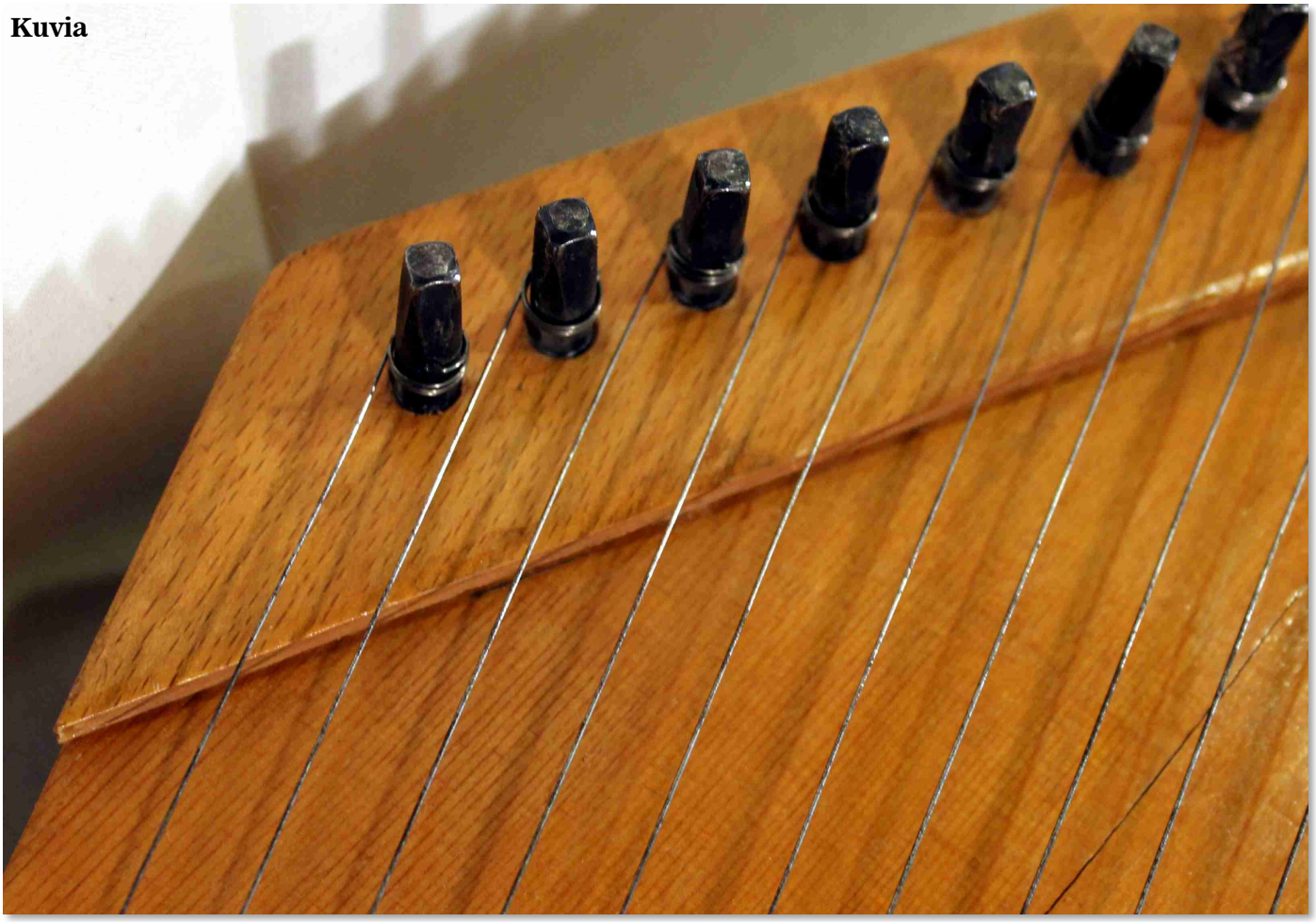

Kielet kulkevat neliskanttisista, metallisista viritystapeista suoraan peräpään tallan yli kielinastoihin. Kielinastan silmukoissa on vaihdellen 2–5 kierrettä kielen ympäri.

©Arja Kastinen & Sibelius-museo

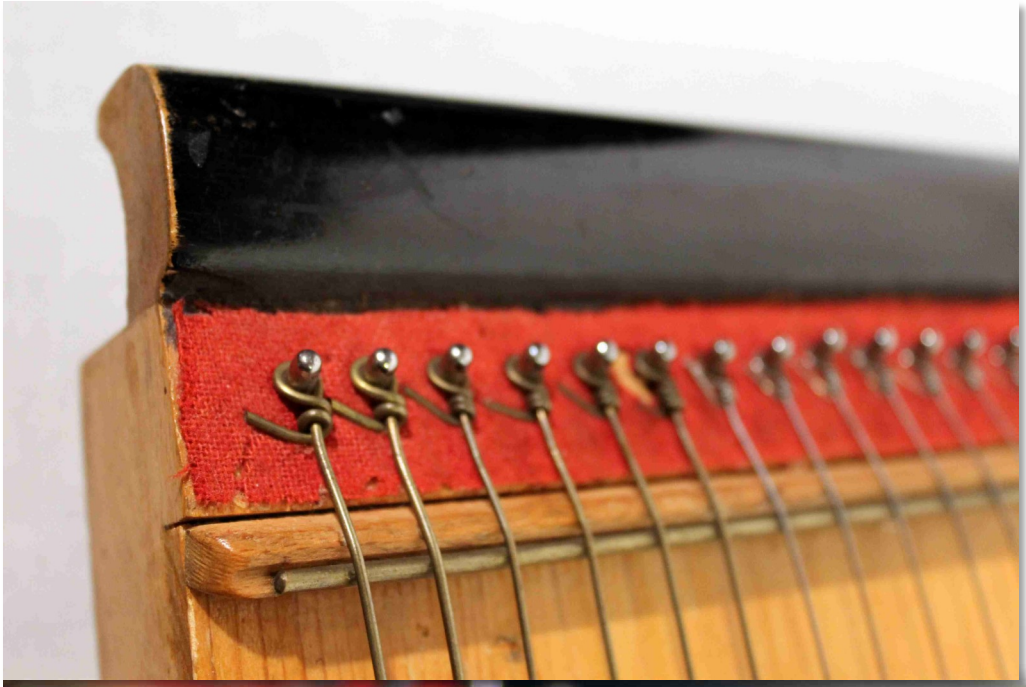

Kuusi alinta kieltä ovat vaskilankaa, muut teräslankaa.

Ponsi on maalattu päältä mustaksi ja kielipenkin päällä on punainen kangas.

Tallana eli kielikynnyksenä toimii puinen rima, jonka päälle kaiverrettuun uraan on sijoitettu ohut vaskitanko.

Talla on naulattu kiinni pienillä nauloilla. Talla kallistuu kannen suuntaan.

Tallan kallistuminen johtuu mahdollisesti kielten suuresta jännitteestä. Toisaalta muutamista kuvista voisi olettaa, että tallaa on kallistettu tarkoituksella.

Kielinastat puolestaan kallistuvat perän suuntaan, mikä johtuu kielipenkin kiilamaisesta muodosta.

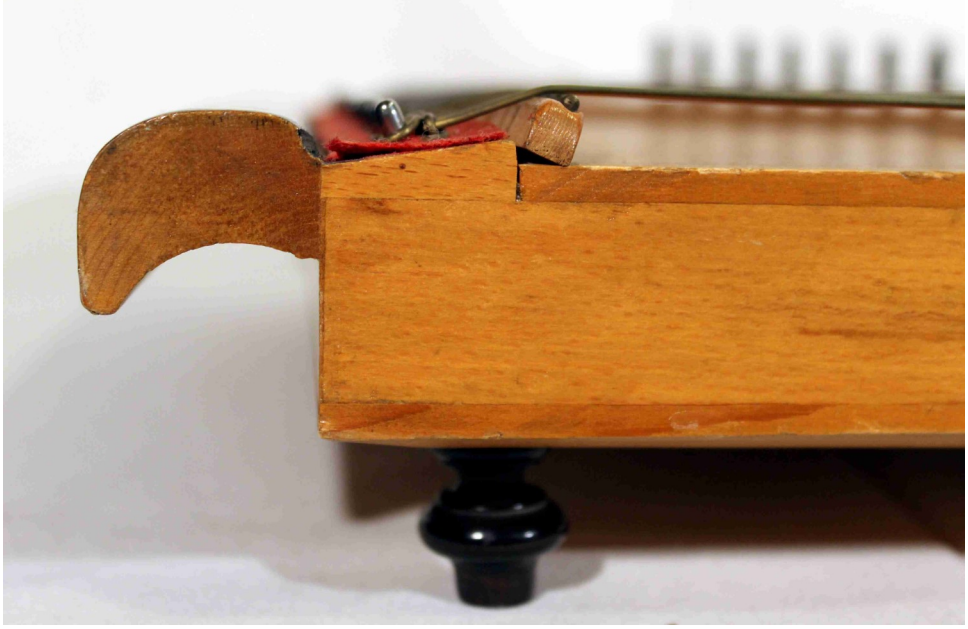

©Arja Kastinen & Sibelius-museo

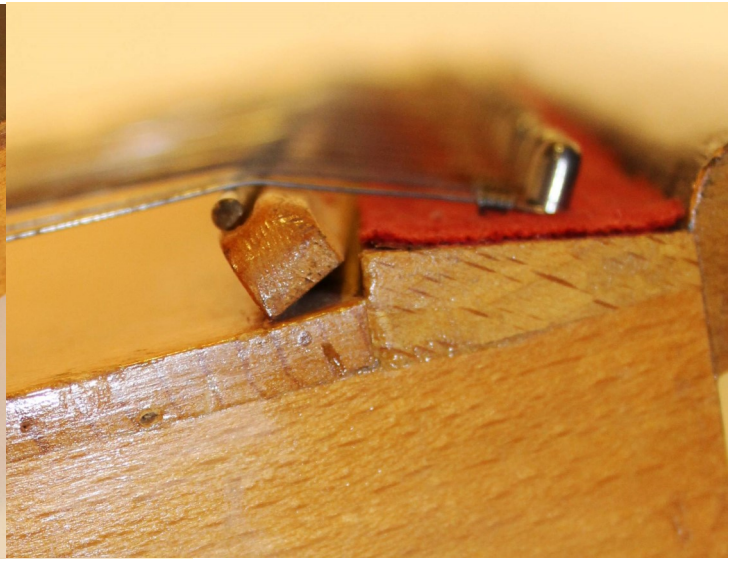

Kallistuuko talla kielten vedosta vai onko tallan alle sijoitettu jotain sen kallistamiseksi tarkoituksella? Miksi näin olisi tehty?

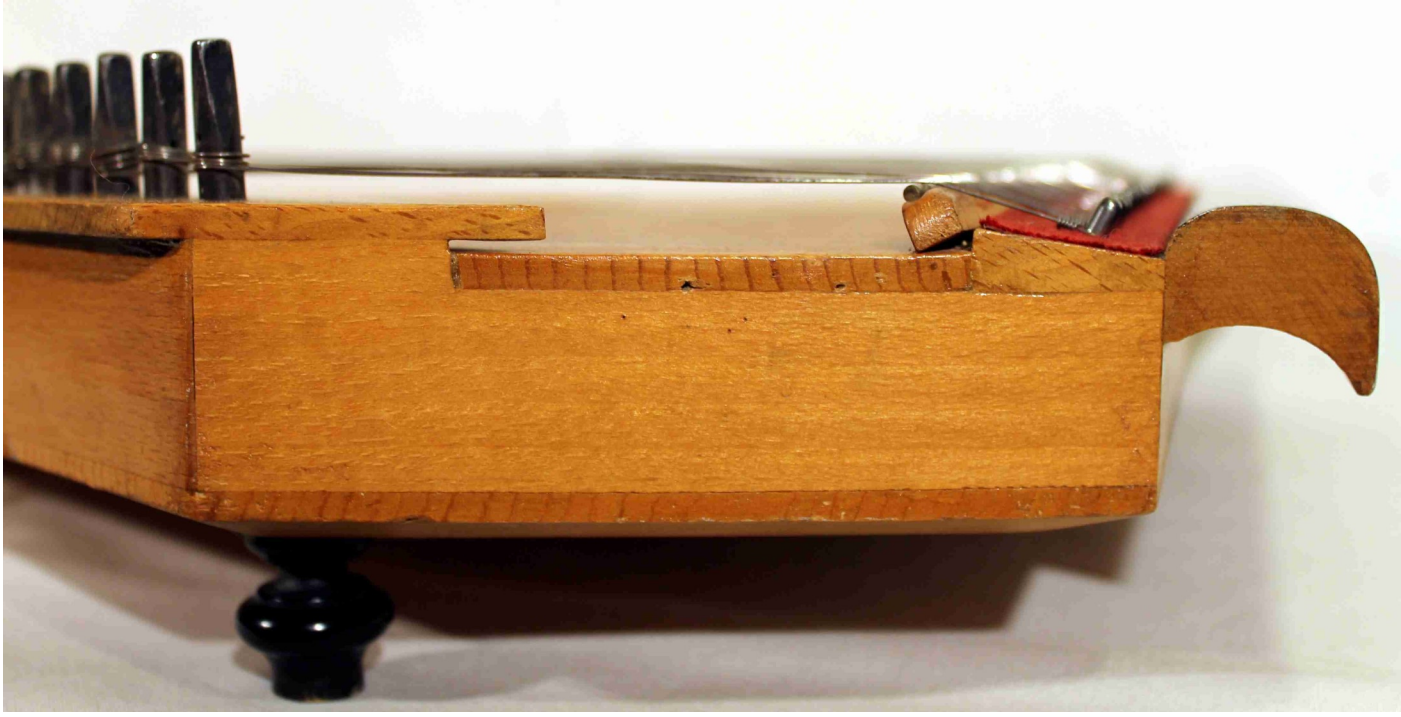

Lyhyellä sivulla näkyy useita erityisiä piirteitä. Viritystappipenkki jatkuu reunojen yli molemmilla sivuillaan. Lyhyt sivu nousee kantta korkeammalle viritystappien alla (mahdollistaen näin viritystappipenkin jatkumisen kannen ylle). Kielipenkki on muodoltaan kiilamainen. Käsitukena toimivalla erillisellä ponsiosalla on vahva, kaareva muoto.

Lisäksi kuvassa näkyy lyhyen sivun ja kannen liitoskohdassa on kaksi pientä naulanreikää. Vastaavan kokoiset reiät löytyvät myös ponnen ja peräsivun liitoskohdasta läheltä peräsivun kumpaakin päätä. Ehkä jäljet ovat esim. seinäripustukseen liittyneistä kiinnitysnauloista?

©Arja Kastinen & Sibelius-museo

Kärjen näyttävä kierukka on tehty useista osista liimaamalla.

Viritystappipenkissä on pieniä halkeamia.

©Arja Kastinen & Sibelius-museo

Pohjan reunat on viistottu.

Sisäpohjan etiketissä lukee valmistajan tiedot.

©Arja Kastinen & Sibelius-museo

Kuvia kanteleen sisältä

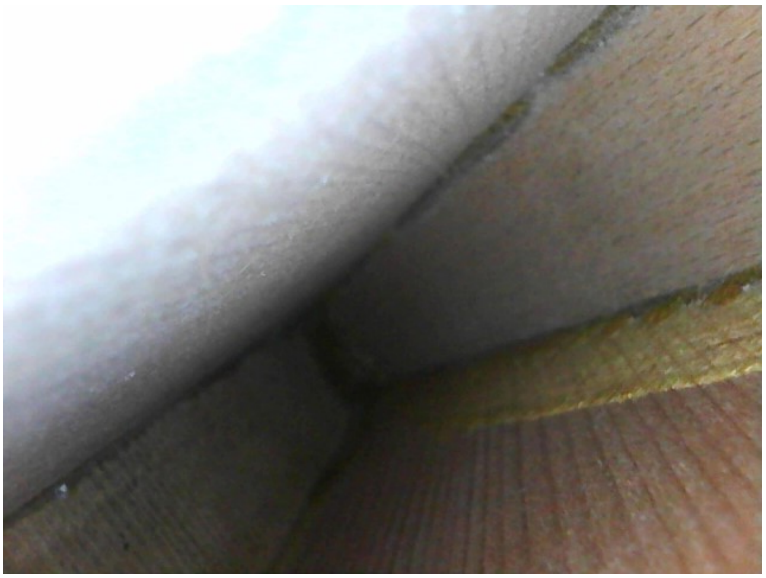

Kopan kärki. Kuvassa näkyy myös pohjan viistous sisäpuolelta.

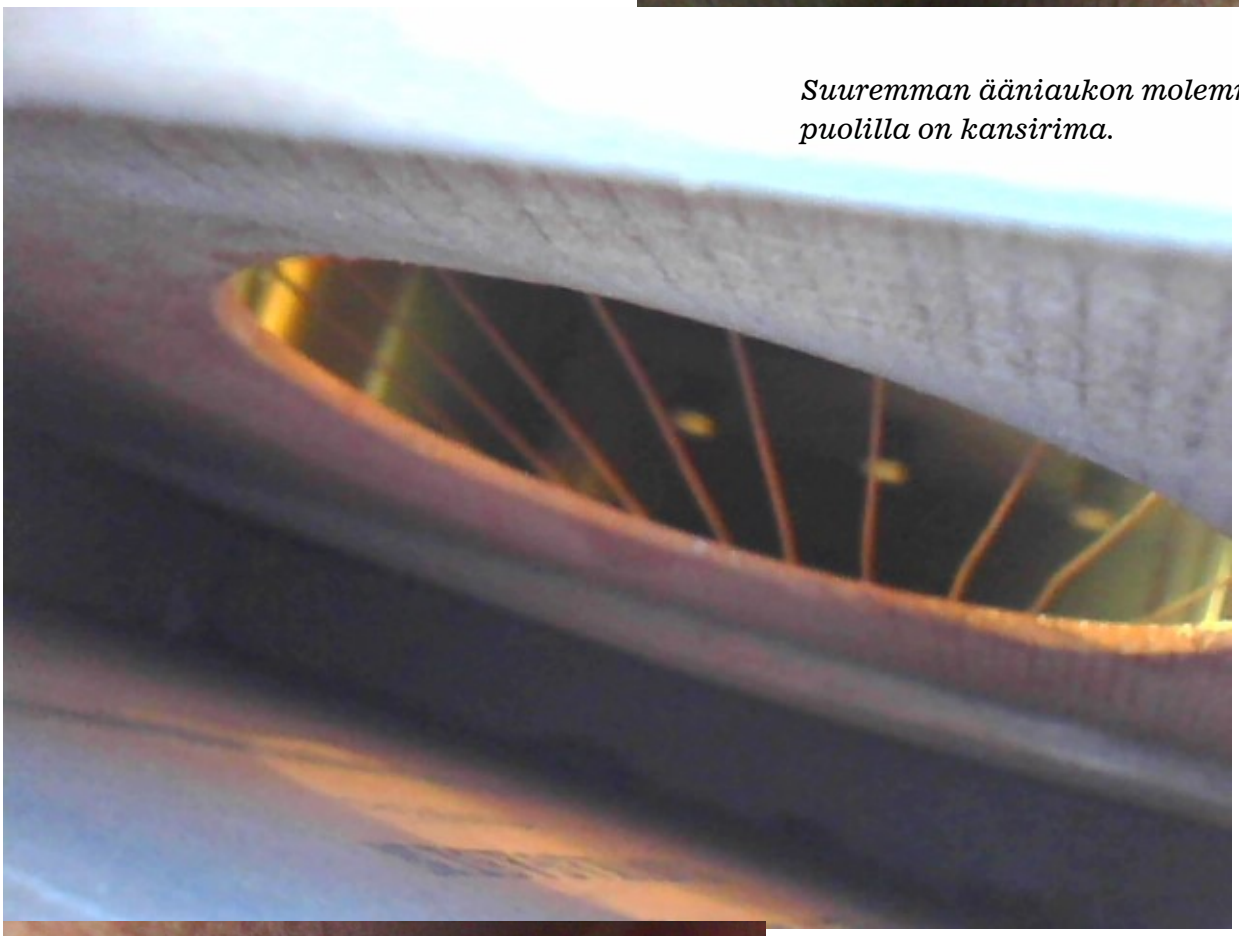

Suuremman ääniaukon molemmilla puolilla on kansirima.

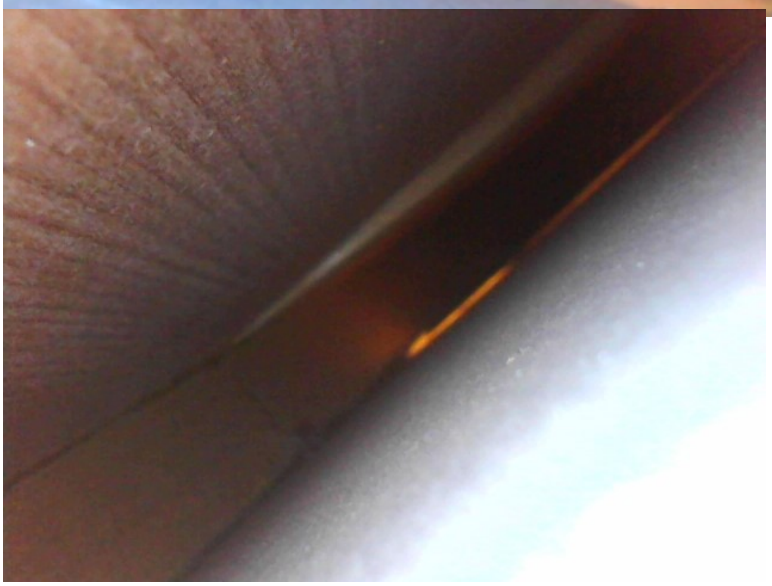

Kolmas kansirima on lähempänä kärkeä.

©Arja Kastinen & Sibelius-museo

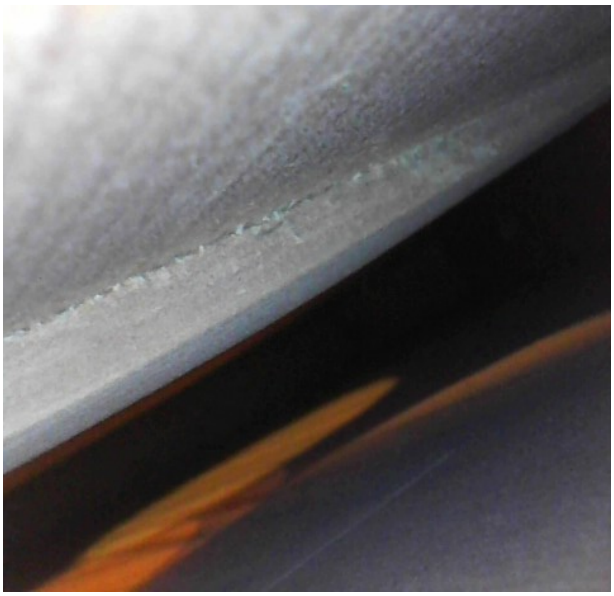

Kansirimat ovat paksumpia keskeltä ja ohenevat päihin.

Kansiriman pää pitkällä sivulla.

Perän ja pitkän sivun kulma.

Perän ja lyhyen sivun kulma.

©Arja Kastinen & Sibelius-museo